

ГАРВАРДСЬКИЙ ПРОЕКТ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА

Омелян Прицак – відомий в Україні та світі вчений-історик надзвичайно широкого діапазону. Назагал у світі таких спеціалістів, як він, не надто багато, а в Україні й поготів. Ще в дитинстві малий Омелян окреслив своє майбутнє завдання – “вивчати історію України на тлі всесвітньої, зокрема вияснити розвиток історії українського степу у зв’язку з історією Азії”¹. Тому й почав вивчати східні мови, а також історію Європи та Середньої Азії. Ступінь магістра отримав у Львівському університеті, проте, з відомих ідеологічних причин вимушений був покинути Україну і досліджувати орієнталістику, алтайстику, євразійську та українську історію поза межами України. Зокрема, за рекомендацією визначного німецького арабіста Ріхарда Гартмана, Омеляна Прицака прийняли восени 1943 року до Берлінського університету: там він студював історію Східної Європи, арабістику та іраністику. У 1946–1948 роках Прицак продовжував навчатися в Німеччині, зокрема вивчав східні мови, історію та славистику в Геттінгенському університеті. У тому ж таки університеті Омелян Прицак захистив докторську дисертацію з історії Центральної Азії (1948), згодом був габілітований на доцента алтайської порівняльної філології та євразійської історії (1951). Омеляна Прицака запрошують до Гамбурзького університету: спершу він працює як доцент (1952), згодом як професор цього університету (з 1957)².

У 1950-х роках залишатися в Німеччині для втікачів з Радянського Союзу було не вельми безпечно, тому науковці, політичні та інші діячі намагалися переїхати хто куди, але більшість перебиралася на північноамериканський континент. У своїх спогадах Омелян Прицак згадував про те, що він переїхав з Німеччини до США на запрошення Гарвардського університету; одним із тих, хто запрошував його до Гарварду був Роман Якобсон³. У 1960–1961 навчальному році Омелян Прицак як професор-гість викладав тюркологічні дисципліни в Гарварді, а з 1961 року працював на кафедрі алтайстики, тюркології та євразійської історії у Вашингтонському університеті в Сіетлі (штат Вашингтон). Вже тоді Омелян Прицак був відомий у наукових колах: друкувався в міжнародних фахових виданнях, брав участь у міжнародних конференціях, був членом різноманітних наукових товариств та академій. Очевидно, присутність такого унікального вченого на американському континенті не могла пройти непоміченою. Тому природно, що 1964 року Омеляна Прицака запрошують до одного з найпрестижніших університетів США – Гарварду. Мабуть, це було своєрідне “провидіння” для розвитку українознавчих студій, що саме Омелян Прицак опинився у відповідний момент у відповідному місці.

Якраз у цей час визрівала серед українського студентства в США ідея створення постійної “кафедри українознавства” в якомусь поважному американському університеті. З цією метою було створено Фонд кафедри українознавства (ФКУ), який очолив Степан Хемич, і почався збір коштів на цей проект. Серед представників української діаспори у той час були люди, які розуміли важливість створення центру українознавчих студій і докладали до цього багато зусиль. Ось як цю справу характеризує один із засновників ФКУ – Богдан Гарнавський: “Це було рішення створити для свого народу щось серйозне, корисне, необхідне і постійне; щось у відміну до цілої низки пів-продуктів, щось інше від голосних патріотичних фраз чи влаштування різнорідних ювілейних імпрез із сантиментальними, часто позолочуваними спогадами минулого; щось, що є поглядом вперед, ділом

¹ Хемич Степан. Омелян Прицак – Сильветка його студентської і наукової діяльності // *Прицак Омелян. Чому кафедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973)*. – Кембрідж, Масс.; Нью-Йорк, Н. Й.: Фонд кафедр українознавства, 1973. – С. XIV.

² Там само. – С. XIV–XVII.

³ Див.: *Прицак Омелян. Мій шлях історика // Прицак Омелян. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*. Київ; Кембрідж, Масс., 1991. С. 61–78. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU-1-6-2006/30.pdf>

сьогоднішнього дня, з розрахунком на завтрашній”⁴. Кампанія зібрання коштів на цей проект почалася наприкінці 1950-х років, тривала, за словами Б. Тарнавського, доволі мляво, потрібний капітал ріс повільно, ідея часто наражалася на несприйняття з боку “хронічних критиків і песимістів”.

Проте, незважаючи на труднощі, на початку 1967 року було зібрано майже 250 тисяч доларів⁵. Коли ця (на той час немала) сума грошей усе ж була зібрана, постало питання, хто ж займеться організацією і здійсненням цього проекту, а також на базі якого американського університету слід заснувати цей осередок українознавчих студій. Зі слів Б. Тарнавського відомо, що перший голова ФКУ (Степан Хемич) почав пошуки відповідної кандидатури: він провів багато розмов, прислухався до різних порад, звертався з цією пропозицією до науковців із відповідним реноме. Таким чином, він познайомився з професором Гарвардського університету Омеляном Пріцаком і зрозумів, що саме той найкраще підходить до виконання задуманого проекту. Професор Пріцак підготував доповідь, у якій виклав свою концепцію створення українознавчого осередку і в травні 1967 року його одногосно було обрано головою Наукової ради ФКУ. Саме тоді Омелян Пріцак висунув ідею створення осередку українознавства, який складався б не з однієї катедри, як планувалося раніше, а з трьох кафедр та ще й інституту українознавства. Ця смілива ідея вразила, а то й налякала багатьох, проте своєю відважністю вона й зачарувувала.

Тут варто зробити маленький відступ і зазначити, що хоча для багатьох може й видавалося дивним, що Омелян Пріцак, відомий професор-орієнталіст, унікальний вчений з ім'ям у науці, погоджується займатися українськими студіями, проте для нього самого це було логічним продовженням його наукових зацікавлень. Бо такі українська історія – його основний фах. Коли він ще в молодості почав вивчати історію України, то зрозумів, що її не можна належним чином осягнути, не вивчивши історії Сходу, бо історія України була тісно пов'язана з євразійським світом. Звідси й зацікавлення Омеляна Пріцака історією та мовами Сходу. Окрім того, переїхавши 1964 року до Гарварду, Омелян Пріцак активно включився в українське життя, зокрема був обраний віце-президентом Української вільної академії наук. І ще, як згадував сам професор, здійснювати організацію наукового життя завжди було його улюбленим заняттям.

Коли Омеляна Пріцака обрали головою Наукової ради ФКУ, у його руки було передано усі справи творення осередку українських студій. Сам професор Пріцак так писав про своє нове призначення: “Така перспектива – сполучити теорію з практикою – мене цілком полонила, і з того часу я повністю включився у справу творення українського наукового осередку”⁶. До речі, професор Пріцак, який любив висловлюватися образно, давав цьому проєктові різні назви – “науковий фронт”, “науковий хрестоносний похід”, “Гарвардське чудо”.

У чому ж полягала ідея Омеляна Пріцака і в чому основна суть його концепції? Якщо коротко, то вона зводилася до того, що український науковий осередок (або центр) мав би складатися з трьох “кафедр” (мови, літератури й історії) та “наукового інституту”. При цьому, цей центр мав би бути заснований у відомому американському університеті.

Перш, ніж перейти до характеристики концепції Омеляна Пріцака, мушу зазначити, що під сучасну пору існує певне термінологічне непорозуміння у вживанні слова “кафедра”. Звертаю на це увагу, бо інакше важко буде зрозуміти, що ж насправді пропонував Омелян Пріцак, а це надзвичайно важливо для розуміння самої концепції.

Слово *kathedra* (у перекладі з грецької мови) означає “сидіння, крісло, лавка”⁷. Слово “кафедра” зафіксоване як запозичене з грецької в “Словнику чужих слів” д-ра Зенона Кузеля: одне із значень, у якому це слово вживалося в 1920-х роках, це – “посада професора

⁴ Тарнавський Богдан. Слово від ФКУ // Пріцак Омелян. Чому кафедри українознавства в Гарварді? Вибір статей... – С. IX.

⁵ Треба зазначити, що ця сума на той час була значно більшою, аніж сьогодні. Для порівняння, рік навчання у той час у Гарвардському університеті коштував 1,460 дол. (див.: Пріцак Омелян. Чому кафедри українознавства в Гарварді? Вибір статей... – С. 18).

⁶ Пріцак Омелян. Передмова автора // Пріцак Омелян. Чому кафедри українознавства в Гарварді? Вибір статей... – С. XXXIII.

⁷ Див.: Древнегреческо-русский словарь / Сост. И. Х. Дворецкий. – Москва, 1958. – Т. 1. – С. 849. Порівн.: Етимологічний словник української мови. – Київ, 1985. – Т. 2. – С. 407 (s. v. “кафедра”).

у вищій школі”⁸. Саме в такому значенні вживав слово “катедра” Омелян Пріцак. Натомість, у сучасній українській мові слово “кафедра”, яким доволі часто перекладають англійське “chair”, або автоматично заміняють українське “катедра”, набуло дещо іншого значення. У “Словнику української мови” немає значення, яке подає Кузеля, натомість там зафіксоване, серед інших, й таке значення: “об’єднання викладачів, науковців однієї або споріднених дисциплін у вищому навчальному закладі”⁹. І саме в такому значенні найчастіше вживається слово “кафедра” в сучасному українському академічному дискурсі; цьому слову найближче відповідало б англійське “department” – у значенні “a division of a school or college dealing with a particular subject”¹⁰.

У деяких сучасних українських публікаціях можна прочитати, що Омелян Пріцак прагнув створити в Гарварді три кафедри з україністики¹¹. Або, наприклад, що “був підписаний договір про створення трьох постійних кафедр: кафедри історії України ім. Михайла Грушевського, кафедри української літератури ім. Дмитра Чижевського, кафедри української філології ім. Олександра Потебні. Першим завідувачем кафедри історії і директором Українського наукового інституту в Гарварді став О. Пріцак”¹². Зайво, мабуть, говорити, що прочитавши таке твердження, український читач уявить собі цілком іншу картину, ніж було насправді: три кафедри з викладацьким і допоміжним штатом, та ще із завідувачем кафедри, замість трьох професорських посад.

Отже, через такі “термінологічні невідповідності” іноді виникають двозначності й неточності у трактуванні ідеї створення центру українознавства в Гарвардському університеті. Насправді, одним з аспектів концепції Омеляна Пріцака було запровадження трьох постійних професорських посад з україністики, а саме: посади професора української мови в департаменті славістики, посади професора української літератури в департаменті порівняльного літературознавства (або в департаменті славістики) і посади професора української історії в департаменті загальної історії. Не йшлося тоді про створення трьох кафедр у сучасному значенні цього слова. На підтвердження своєї тези, наведу цитату з інтерв’ю із заступником директора Українського наукового інституту Гарвардського університету – доктором Любомиром Гайдою: “Професор Пріцак – людина широкого мислення, він зразу сказав, що якась одна кафедра неможлива, бо кафедра в американській системі освіти означає – один професор, а одна людина не може представляти цілий діапазон українських студій”¹³.

Згадую про це тому, що в останні роки в Україні з’явилося багато публікацій, у яких прямо чи опосередковано згадується ім’я Омеляна Пріцака і, природно, його концепція створення українознавчого центру в Гарвардському університеті. Практично у всіх цих публікаціях слово “катедра”, яке послідовно вживає Омелян Пріцак, автори автоматично заміняють словом “кафедра”, не здаючи собі справи, що цим викривляють істину. Очевидно, було б коректніше у цьому контексті вживати давніше слово “катедра”, як робив це професор Пріцак (і тим самим відновлювати в українській мові давніші терміни), або, якщо перекладати цей термін сучасною українською мовою, то таки писати про те, що (згідно з концепцією Омеляна Пріцака) в Гарвардському університеті йшлося про створення трьох постійних професорських посад з україністики при відповідних департаментах.

У зв’язку із “катедрою” (тобто, посадою професора) виникає ще одна термінологічна неточність. І тут виною вже, мабуть, різні академічні дискурси в Україні та США. Йдеться про присвоєння імен відомих людей; в Україні – імена можуть носити наукові інституції (бібліотеки, академії, університети, навіть окремі кафедри), а в США – іменними мо-

⁸ Кузеля Зенон. Словник чужих слів. – Київ; Ляйпціг, [1920]. – С. 139.

⁹ Словник української мови. – Київ, 1973. – Т. IV. – С. 121–122.

¹⁰ The American Heritage College Dictionary. – Boston; New York: Houghton Mifflin Company, 1997. – P. 372.

¹¹ Див., зокрема: Галенко О. І. Від упорядника // Спадщина Омеляна Пріцака і сучасні гуманітарні науки: Матеріали міжнародної наукової конференції 28–30 травня 2008 року. – Київ: Аратта, 2009. – С. 5.

¹² Гумницька Наталія. Гарвардський центр українознавства: модель відродження національної ідентичності // Українознавство. – 2009. – № 1. – С. 275.

¹³ Сидорова Вікторія. Український інститут у Гарварді чекає свого першого студента з Чернігова // Чернігівський формат. – 2008. – 1 листоп. Режим доступу: <http://form.at.ua/news/2008-11-01-80>.

жуть бути також посади. Тобто, в американському академічному дискурсі досить поширеними є посади “іменних професорів” (англ. “named chair”), коли той чи інший професор займає посаду, якій надано ім’я якогось відомого вченого в певній галузі, наприклад: “John Smith Professor of Economics”, “Dmytro Chyzhevskij Professor of Ukrainian Literature”, або – як у випадку з Омеляном Пріцаком – “Mykhailo Hrushevsky Professor of Ukrainian History”. Очевидно, не можна додавати ім’я, наприклад, Михайла Грушевського, Дмитра Чижевського чи Олександра Потебні до неіснуючих насправді кафедр, бо ці імена стосуються тільки посад, що їх займають конкретні професори. На цьому закінчую термінологічний “відступ” і повертаюся до основної теми.

Пропонуючи ідею створення в якомусь відомому американському університеті осередку українських студій, Омелян Пріцак висловив свої аргументи у статті “Організація і завдання української науки в ЗДА”¹⁴. Найперше, на його думку, треба було зосередитися саме на українознавчих або загально-гуманістичних дисциплінах, оскільки саме ці дисципліни не могли повноцінно розвиватися в Україні у ХХ ст., особливо від кінця 1920-х років. Йшлося головно про три цикли дисциплін: “лінгвістично-філологічні”, “літературні” (з етнографією і фольклором) та “історичні” (з археологією, мистецтвом і соціологією).

По-друге, для того, щоб українська наука не існувала ізольовано, а вливалася в науку світову, постійно перебувала з нею у творчому діалозі, не варто створювати окремих “українознавчий осередок”, а краще запровадити постійні посади професорів (з української історії, мови та літератури) при різних департаментах університету: це давало б можливість українознавчим наукам повноцінно влитися в систему даного університету і забезпечити студентам повну навчальну програму. Омелян Пріцак був свідомий того, що заповнити ці посади відразу не вдасться, а перетягувати професорів з інших університетів, на його переконання, не мало сенсу, оскільки тоді в тих університетах перестали би діяти українознавчі програми. На початках можна було б обходитися запрошеними професорами з інших університетів, і таким чином готувати молодих спеціалістів у трьох гуманітарних напрямках (мова, література та історія).

Окрім постійних професорських посад в університеті, професор Пріцак схилився до думки, що необхідно було створити також український науково-дослідний інститут з добре укомплектованою бібліотекою, діючим науковим семінаром, розробленою видавничою програмою тощо, на зразок інших регіональних центрів. Метою такого інституту було б детальне вивчення української проблематики, створення матеріалів для викладання (підручників, хрестоматій, перекладів тощо), включення у міжнародний науковий процес (через конференції, симпозіуми, спільні наукові проекти і видання). Це був лише короткий перелік завдань, які ставив перед українським інститутом професор Пріцак.

Таким чином, існування трьох професорських посад з україністики та науково-дослідного інституту в престижному американському університеті дало б можливість підняти якість української науки, зацікавити українознавчими дисциплінами молоде покоління українців в США, привернути увагу до української культури та історії не українців, і врешті виховати висококваліфікованих науковців у сфері україністики – як серед українців, так і серед американців.

Для чого був потрібний такий український осередок у США? На думку Омеляна Пріцака, в першу чергу, для того, щоб зберегти свою українськість, причому на високому науковому рівні, привабливому як для молодих українців, так і для чужинців. У жодному разі не можна було “замикатися в гетто” чи “обмежуватися примітивізмом”. Окрім того, існування фінансово забезпеченого та концепційно продуманого осередку в престижному американському університеті робило б українську науку незалежною, і що важливо, забезпечило б їй постійний і безперервний розвиток, зміну поколінь у науці.

Пропонуючи такий, на перший погляд, фантастичний план, професор Пріцак вірив, що його можна здійснити упродовж кількох років. Очевидно, йшлося про перші кроки на цьому шляху – збір необхідних коштів і закладення основ проекту. У процесі реалізації, проект зазнав деяких змін у деталях, проте не змінився концепційно. Професор Пріцак надзвичайно прецизійно поставився до свого завдання. Він не лише планував створення

¹⁴ Див.: *Пріцак Омелян*. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статей... – С. 3–11. Першодрук: Сучасність. – 1967. – Ч. 4 (76). – С. 107–114.

осередку, думав про кадри, шукав молодих і перспективних науковців, вів переговори з адміністраціями американських університетів, виступав з доповідями перед українськими громадами, а навіть детально поррахував, які кошти необхідно в перспективі зібрати на реалізацію цього великого й амбітного проекту, хоча фінансистом не був.

За підрахунками Омеляна Пріцака (з початку 1967 року), для здійснення задуманого проекту необхідно було зібрати 2,5 млн. дол.: по 500 тис. дол. для фінансового забезпечення кожної українознавчої катедри (разом 1,5 млн. дол.) і 1 млн. дол. для організації українського науково-дослідного інституту. (Нагадаю, що на той час було зібрано 250 тис. дол., бракувало ще 2 млн. 250 тис. дол.). На думку професора Пріцака, це не була аж надто велика сума на американські масштаби¹⁵. Він навіть поррахував, яким чином таку суму грошей можна зібрати: “Значить, щоб поставити українську науку на належну висоту, потрібно нам одноразового капіталу – пожертви в сумі приблизно 2,250,000 доларів. Якщо б 12,500 українців, свідомих ваги науки для майбутнього народу, склали протягом цього ювілейного року по 100 доларів – усі три українознавчі катедри стали б дійсністю. Якщо б друга група 10,000 українців складала по 100 доларів протягом 1968 року – ми мали б науково-дослідний інститут українознавства. (Очевидно, якщо виявиться, що такої суми не можна зібрати протягом двох років, можна названу суму розкласти на чотири роки, однак, по змозі не на довший час). Українська наука дістала б солідну базу розвитку – і майбутнє української культури в Україні та в діяспорі було б забезпечене. Українці ЗДА показали б себе зрілими членами української нації, свідомими своїх основних цілей у майбутньому”¹⁶.

З огляду на інфляцію та інші причини, наприкінці 1967 року в цей фінансовий план треба було вже внести певні корективи, а саме: на фінансове забезпечення кафедр вже на той час необхідно було по 600 тис. дол. на кожен (разом 1,8 млн. дол.), а для забезпечення роботи інституту треба було зібрати 2 млн. дол., тобто разом – 3,8 млн. дол. А зібрано наприкінці 1967 року було приблизно 300 тис. дол. Отже, програма мінімум для Омеляна Пріцака була зібрати ще 300 тис. дол. для відкриття і фінансового забезпечення першої катедри, а програма максимум – ще 3,5 млн. дол. для реалізації цілого проекту – створення трьох кафедр та науково-дослідного інституту¹⁷. Із цих підрахунків видно, які завдання ставив перед собою й іншими Омелян Пріцак, і з якими викликами йому доводилося давати собі раду. Професор Пріцак, як людина далекосяжна, був переконаний, що якщо хотіти, щоб наука про Україну була на такому ж рівні, як наука про Францію, Англію, Росію, чи Америку, то слід дати тій науці таку саму матеріальну базу. “Тут, очевидно, малий літак не зможе рівнятися із суперсонічним джетом (надзвуковим реактивним літаком. – *О. Л.*). Отже, ми мусимо за таку науку про Україну платити гроші, і то великі гроші, так само як за науку про Францію і Англію французи і англійці платять великі мільйони. Ніхто нам даром нічого не дасть. Сподіватися якогось чуда від стейтових чи федеральних урядів, перехитрювати себе взаємно “по малоросійськи” – дасть такі результати, які досі ми все мали: велике зеро, опінію жебрака-бунтаря, негідного називатися нацією. Як у політичній сфері, так і в науковій ми мусимо закотити рукави, здобути фонди; не оглядатися на те, щоб манна з неба впала (вона напевно не впаде!), а творити капітал і призначити його для тих справ, які для збереження українства найважливіші. Наука про Україну – це наша збірна пам’ять. Чим краще ми її розбудуємо, тим кращу пам’ять і знання себе матиме українська спільнота...” – писав Омелян Пріцак у статті “Чи Гарвардська катедра українознавчих студій контроверсійна?”¹⁸.

¹⁵ Для порівняння, Омелян Пріцак згадував про досвід інших культурних меншин у США, зокрема, євреїв, які збрали стільки коштів, що змогли у 1948 р. створити свій власний університет, на утримання якого щороку витрачали понад 30 млн. доларів. Див.: *Пріцак Омелян*. Післяслово автора // *Пріцак Омелян*. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статтей... – С. 163.

¹⁶ Там само. – С. 10–11.

¹⁷ Такі цифри наводив Омелян Пріцак у своїй доповіді “Чому три катедри в одному університеті, а не одна?”, виголошеній 1 грудня 1967 року в Нью-Йорку на засіданні Президії Українського конгресового комітету Америки. Першодрук: *Свобода*. – 1967. – 6 груд., ч. 223; 7 груд., ч. 224. Див.: *Пріцак Омелян*. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статтей... – С. 19.

¹⁸ Там само. – С. 29. Першодрук статті “Чи Гарвардська катедра українознавчих студій контроверсійна?": *Свобода*. – 1968. – 27 жовт., ч. 195.

Інше, не менш важливе питання, яке треба було вирішити професорові Пріцакові та членам Наукової ради ФКУ, в якому університеті започатковувати українознавчі студії. Вибір був серед трьох – Гарвардський, Міннесотський і Колумбійський. Згодом у цьому списку залишилися тільки перші два. Хоча Омелян Пріцак був прихильником Гарварду, проте за дорученням ФКУ – як голова Наукової ради – поїхав до Міннесоти, щоб вивчити ситуацію на місці. Після поїздки він підготував детальний звіт, у якому, порівнявши два університети, виклав свої аргументи на користь Гарварду¹⁹.

По-перше, Гарвард визнаний у США як один з найстаріших та найкращих університетів; це – елітарний університет з ім'ям. Наводячи цей аргумент, професор Пріцак, зокрема, зазначав: “Ми заздні, щоб інвестувати тяжко зібрані гроші в іншому місці, ніж там, де найбільший успіх. Успіх – не тільки науковий, але й політичний. Бо мати катедри українознавства в Гарварді – це велике політикум”²⁰.

По-друге, Гарвард – це університет, де найкраща якість освіти, а також особливо сприятливе для навчання співвідношення поміж кількістю викладачів і студентів. Згідно зі статистикою 1967 року, на 1 викладача там припадало 3 студенти. Для порівняння, в Міннесотському університеті це співвідношення у той час становило: 1 викладач на майже 20 студентів. “Як бачимо, університет Міннесоти, це вже фабрика, а не місце для плекання науки”, – іронізував Омелян Пріцак²¹.

По-третє, фонд пожертв (Endowment Funds) у Гарвардському університеті чи не найбільший у США – понад мільярд доларів. Для порівняння, у Міннесотському університеті він тоді становив приблизно 70 млн. дол.

По-четверте, Гарвард – найкращий центр науки ще й з огляду на свою бібліотеку, яка найбільша не лише в США, а й у всьому світі. На той час вона налічувала понад 7,5 млн. томів. Професор Пріцак зазначав, що там є прекрасні збірки періодики, дуже добрий слов'янський відділ, а також повні раритетів українські відділи. Ця бібліотека постійно поповнюється (для прикладу, в 1966 році було закуплено понад 250 тис. нових книжок).

По-п'яте, Гарвардський університет – не найдорожчий університет у США: рік навчання там у 1967 році коштував 1,460 дол. Для порівняння: в Пенсильванському та Єйльському університетах, а також в Принстоні – 1,950 дол. річно; в Нью-йоркському університеті – 1,860 дол.; в Сіракузькому – 1,720 дол., а в Колумбійському – 1,700 дол. У Міннесоті, звичайно, дешевше (921 дол.), проте, на думку професора Пріцака, усі попередні аргументи переважають.

Окрім того, адміністрація Гарвардського університету надзвичайно прихильно ставилася до ідеї створення українознавчого центру саме в Гарварді. Треба думати, що не останню роль у цьому відіграв авторитет Омеляна Пріцака. Натомість, Міннесотський університет не був готовий впроваджувати аж три катедри з українських студій, бо це “спричинило б “захитання баянсу” гуманістичних студій, де не було ще ні одної славістичної професури”²². Університет годився мати лише одну катедру українознавства і то за умови, якщо на це буде згода відповідного департаменту. Оскільки Міннесотський університет – державний, він не міг укласти угоду на постійно, а лише на 10 років. Що було б з українським фондом далі, ніхто не міг пояснити, як також і запевнити, що гроші не пропадуть. Міннесотський університет також не мав наміру, як це звично буває з доброчинними фондами в американських університетах, подвоїти суму “уфундованих коштів”, а лише міг давати “до диспозиції української катедри” по 20 тис. річно на оплату видатків. Натомість, український фонд у Гарварді створювався б навічно, а витрати покривалися б лише з відсотків.

Назагал, Омелян Пріцак не відчув прихильного ставлення до української програми у Міннесотському університеті. Він навіть писав, що голова департаменту історії, професор С. Гойт, який нібито був зацікавлений, щоб у його департаменті була катедра української історії, чесно зізнався Пріцакові, що “департамент мав тоді важніші потреби, якими

¹⁹ Про вибір університету мова йшла у згадуваній уже доповіді Омеляна Пріцака “Чому три катедри в одному університеті, а не одна?”, а також у замітці “Чому Наукова Рада ФКУ відкинула Міннесотську пропозицію”. Див.: *Пріцак Омелян*. Чому катедри українознавства в Гарварді? Вибір статтей... – С. 16–21.

²⁰ Там само. – С. 17.

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 20.

були: друга кафедра американської історії й кафедра історії Європи”, додавши при цьому, що “з точки погляду інтересів його департаменту, історія України така важна, як *історія Ескімосів* (курсив О. Пріцака. – О. Л.)”²³.

Навівши різні аргументи, професор Пріцак закінчив свою доповідь такими словами: “Тут я дійшов до кінця своєї мудрости. Слово і діло тепер за нашою громадою. Я не сумніваюся, що – як і в інших справах – вона виявить зрозуміння для ваги і нагlosti акції. Завдяки зв’язковій “старої еміграції” з краєм у 20-их і 30-их роках та завдяки припливові “свіжої крові” двадцять років тому, наша громада в ЗДА змогла задержати своє національне забарвлення. Але на як довго ще? Ми мусимо діяти негайно. Поки є ще покоління, для якого українська справа, це справа честі і сумління, треба для нього творити атрактивний культурний центр уже сьогодні. За двадцять-тридцять років може вже бути запізно!”²⁴. Після детального обговорення усіх аргументів, Наукова рада ФКУ зробила вибір на користь Гарвардського університету. З цього моменту і розпочалася практична реалізація задуманого проекту, значною мірою спланованого Омеляном Пріцаком.

З не меншим завзяттям, прискіпливістю і увагою ставився Омелян Пріцак до питання вибору департаментів, при яких мали б існувати українські кафедри. І якщо з кафедрами української історії та українського мовознавства не було проблем, вони логічно і легко могли б інтегруватися в департаменти загальної історії та славістичних студій відповідно, то з українською літературою виникала контрoверсія²⁵. Омелян Пріцак поставив перед собою і своїми колегами питання, чи взагалі може існувати така наукова дисципліна, як “слов’янське літературознавство”, бо немає, наприклад, загальної “слов’янської історії”, а є історії окремих слов’янських країн. Дуже часто літератури слов’янських народів взаємодіють не лише зі своїми слов’янськими сусідами, а мають також відношення до літератур, писаних не слов’янськими мовами. Професор Пріцак, зокрема, вважав, що недоцільно переносити мовні критерії до сфери літературознавства.

Окрім того, професор Пріцак брав до уваги ще й інший чинник: ставши частиною департаменту славістики, українська література потрапляла б у сферу впливу літератури російської, яка займала в славістичних департаментах провідні позиції: “Як у цій країні, так і в Європі, у департаментах чи семінарах слов’янських мов і літератур домінує (і мабуть ще довго буде домінувати) російська мова і література. [...] Отже студенти департаменту слов’янських мов і літератур мусять у першу чергу вивчати російську мову і літературу, при чому це роблять звичайно в ізоляції від теорії літератури і світової літератури, яких у даному департаменті не викладають. При фаховому навантаженні у своєму департаменті студент-славіст-літературознавець не має контакту з тими департаментами, де не філологія, а літератури лежать в основі структури”²⁶.

Професор Пріцак у своїх міркуваннях також зазначав, що літературознавство як наука має свою власну теорію, методологію, цілі і потреби, а слов’янські департаменти в Америці й Канаді вирости з філології і мовознавства, часто російського. Теорії літератури і англійської (американської) літератури там не вивчають і не розвивають. Тому, на його думку, “якщо українська література є самостійним виразом української духовности, тоді українське літературознавство мусить мати відвагу і можливість бути у безпосередньому контактi і лицарським змагу з великими світовими літературами, англійською, французькою, німецькою, еспанською, італійською, тощо”²⁷. Отже, основна теза Омеляна Пріцака полягала в тому, що українське літературознавство в системі Гарвардського університету повинно функціонувати не при слов’янському департаменті, а при департаменті порівняльного літературознавства. Омелян Пріцак висловив не лише теоретичне підґрунтя цієї теми, а й робив у цьому напрямку деякі практичні кроки²⁸.

²³ Там само. – С. 21.

²⁴ Там само. – С. 19.

²⁵ Про це Омелян Пріцак говорив у своїй доповіді “Місце української літератури у структурі українознавчих студій Гарвардського університету”, виголошеній 22 квітня 1972 року в Пітсбургу на V Крайовому з’їзді ФКУ. Першодрук: Свобода. – 1972. – 3 трав., ч. 82; 4 трав., ч. 83; 5 трав., ч. 84. Див.: *Пріцак Омелян*. Чому кафедри українознавства в Гарварді? Вибір статей... – С. 75–83.

²⁶ Там само. – С. 80.

²⁷ Там само. – С. 82.

²⁸ Див.: Там само. – С. 82–83.

Тут хотілося б нагадати про те, що від самого початку Омелян Пріцак був переконаний, що катедри не можуть існувати без науково-дослідного інституту, а інститут не може існувати без катедр. Цей своєрідний синергізм Омелян Пріцак порівнював із симфонічним оркестром – замало лише солістів, звичайних професорів, треба цілого симфонічного оркестру науки, яким стане науковий інститут. “Українська наука тільки тоді буде спроможна виконувати великі наукові композиції, – зазначав професор Пріцак, – якщо в одному місці, власне в Українськiм Науковiм Інститутi Гарвардського Університету матимуть змогу разом працювати і творити найкращі солісти української науки всіх генерацій, при чому не кожен для себе і в ізоляції, але у творчій співпраці і в згармонізованості симфонічного оркестру”²⁹.

А тепер деякі цифри і факти: 22 січня 1968 року було започатковано першу катедру українських студій (з історії України), а рівно через п’ять років, 22 січня 1973 року, (“з німецькою точністю”, за висловом Омеляна Пріцака) стало можливим впровадити ще дві катедри (української мови та української літератури). А ще перед тим, з осіннього семестру 1970 року, запрацював щотижневий семінар українознавчих студій. Годі ж почав виходити студентський науковий журнал “Рецензія”. Український науковий інститут, заснований 1973 року, розгорнув активну видавничу та наукову діяльність, зокрема, друкувалися монографії в серії “Harvard Series in Ukrainian Studies”, були організовані та проведені міжнародні наукові конференції та симпозіуми. Успішно захистили свої дисертації перші докторанти. Поповнювалися бібліотечні фонди з україністики. Згодом (з 1977 року) почав виходити науковий журнал “Harvard Ukrainian Studies”.

Отже, концепція Омеляна Пріцака втілювалася в життя. Тут варто згадати, що він не був самотнім у створенні цієї концепції, як і в її реалізації, бо навряд чи це було під силу одній людині, навіть такій, як професор Пріцак. До Комітету українських студій і Наукової ради Фонду катедр українознавства, які очолював професор Пріцак, у різний час входили такі відомі професори, як Віктор Вайнтрауб, Едвард Кінан, Горас Лант, Річард Пайпс, Ігор Шевченко та ін.³⁰ Молодше покоління студентів, докторантів і дослідників, як і запрошені професори і стипендіати, внесли, безперечно, свій вклад у розвиток українознавчих студій у Гарвардському університеті, а також у дослідження української наукової проблематики. Треба віддати належну шану усім тим українцям на північноамериканському континенті, які розуміли важливість українського наукового осередку і долучилися до його створення.

Сьогодні ми можемо говорити про українознавчий центр в Гарвардському університеті як про “динамічну систему”, адже справа, започаткована Омеляном Пріцаком, продовжується, розвивається і вдосконалюється його учнями і молодшими колегами. Додалося багато нового, щось змінилося. У першу чергу, зміцніли контакти з Україною. Про сучасний стан українознавчих студій в Гарварді, зокрема, про діяльність Українського наукового інституту написано багато статей, цей центр відомий у науковому світі – не тільки серед поважних науковців, а й серед молодих дослідників і студентів. Хочеться вірити, що майбутнє українознавчих студій в Гарвардському університеті забезпечено навічно – і не лише фінансово, але й науково. Саме цього і прагнув Омелян Пріцак.

---

²⁹ Там само. – С. 143. Цитата із доповіді Омеляна Пріцака “Чому Український Науковий Інститут?”, виголошеної 29 квітня 1973 року в Кембріджі на конференції представників ФКУ.

³⁰ Див.: The Ukrainian Research Institute: Twenty Years / Ed. by Andrew Sorokowski. – Cambridge, Mass., 1993. – P.17.